

Надія Іванівна ЛЮБОВЕЦЬ,
старший науковий співробітник, учений секретар
Інституту біографічних досліджень НБУВ,
кандидат історичних наук (Київ)

ВИВЧЕННЯ МЕМУАРІВ ЯК ІСТОРИЧНОГО ТА БІОГРАФІЧНОГО ДЖЕРЕЛА: ДО ІСТОРІОГРАФІЇ ПРОБЛЕМИ

Проаналізовано досягнення історіографії XIX–XX ст. у питаннях вивчення мемуарної літератури як історичного та біографічного джерела. Виокремлено основні етапи та загальнотеоретичні питання історіографії мемуарів.

Ключові слова: мемуари, українська мемуаристика, історіографія, історичне та біографічне джерелознавство.

The work analyzes the achievements of historiography of XIX–XX centuries concerning the issues of studying memoirs literature as historic and biographic source. The main phases and general theoretic issues of memoirs historiography are outlined.

Key words: memoirs, Ukrainian memoiristics, historiography, historic and biographic source study.

Проанализированы достижения историографии XIX–XX вв. в вопросах изучения мемуарной литературы как исторического и биографического источника. Выделены основные этапы и общетеоретические вопросы историографии мемуаров.

Ключевые слова: мемуары, украинская мемуаристика, историография, историческое и биографическое источниковедение.

Сучасна історіографія характеризується посиленням уваги до проблем соціальної історії та духовної сфери життя суспільства. У зв'язку з цим спостерігається підвищена увага дослідників до джерел особового походження, зокрема мемуарної літератури¹ (що є носієм історичної самосвідомості окремої особи) як історичного та біографічного джере-

¹ Терміни «мемуарна література», «мемуари», «спогади» використовуються як синоніми, що означають сукупність мемуарів – виданих та рукописних.

ла. Незаперечним є факт визнання мемуарної літератури не лише як джерела фактичної інформації, а й важливого чинника культурно-історичного процесу, пам'ятки суспільно-політичної думки епохи створення. На сучасний розвиток вітчизняної мемуаристики² помітний вплив справили події державного життя, деідеологізація історичної науки, зростання суспільного інтересу до комплексу джерел особового походження та практичні потреби історичної науки, літературознавства, культурології.

Висвітлення в джерелознавчій літературі питань, пов'язаних із вивченням мемуарів як історичного та біографічного джерела має велике значення, оскільки забезпечує теоретичні засади досліджень, що базуються на основі мемуарів, та надає дослідникам методико роботи з цією специфічною групою літератури.

Якщо зарубіжне джерелознавство (насамперед російське) має в своєму розпорядженні такі ґрунтовні праці як «Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории» (М., 1998, 2000, 2004); «Источниковедение новейшей истории России: теория, методика и практика» (М., 2004); О. М. Медушевская «Источниковедение: Теория, история и метод» (М., 1996); М. Ф. Румянцева «Теория истории» (М., 2002), то в українському джерелознавстві на сучасному етапі відсутні узагальнюючі роботи із зазначеної теми. Останнє засвідчує недостатнє її вивчення та певне збайдужіння наукової громади до власне теоретико-методологічних досліджень у даній галузі. Винятком є окремі статті [20] та дисертаційні роботи (І. М. Веріго, І. П. Гавриш, В. Ю. Іващенко, А. О. Малик, Г. О. Маслюченко) з окремих питань мемуаристики відповідно до мети їх конкретного дослідження [6; 8; 24; 38; 42] та учбові посібники, які концентрують увагу більше на практичному джерелознавстві [2; 3; 14; 29].

Відтак, метою нашої роботи стало: виділення на основі систематизації та аналізу існуючих джерел основних етапів в історіографії мемуаристики; з'ясування причин і визначальних концептів у зміні поглядів науковців щодо основних загальнотеоретичних питань вивчення мемуарів на кожному з етапів; систематизація напрацювань сучасних українських дослідників мемуаристики.

---

² Під мемуаристикою ми розуміємо, перш за все, сукупність джерел особового походження та спеціальну історичну дисципліну, що їх вивчає. Як спеціальна історична дисципліна мемуаристика в українській історіографії виокремилась на поч. 90-х рр. ХХ ст.

До загальнотеоретичних питань вивчення мемуарів як історичного джерела належать: класифікація мемуарів; критика мемуарів (внутрішня та зовнішня); виділення основного критерію еволюції мемуаристики.

Історіографія джерел особового походження загалом, та мемуарів зокрема, має свої традиції в джерелознавстві XIX–XX ст. (як вітчизняному, так і зарубіжному). На сьогодні накопичено чималий теоретичний матеріал, завдяки якому ми маємо досить розвинену характеристику специфічних особливостей творів мемуаристики, її типів, жанрів, методичних засад їх використання в науковому дослідженні. Відтак, аби визначити реальне місце, яке посіли українські вчені в даній царині, ми скористалися зіставним методом дослідження, паралельно розглянувши напрацювання російської та української історіографії, котра в силу історичних причин довгий час розвивалася в єдиному руслі, в межах єдиних науково-методичних засад.

Вивчення мемуарів як історичного джерела розпочалося в середині XIX ст. Слід зазначити, що довгий час мемуари розглядалися винятково у контексті філологічних і літературознавчих студій як пам'ятки літератури. Початок дослідження мемуарів як історичного джерела пов'язаний із іменами російських вчених — П. П. Пекарського³, К. М. Бестужева-Рюміна⁴, О. С. Лапшо-Данилевського⁵, М. Д. Чечуліна⁶ та А. Ф. Коні⁷.

Виникнення інтересу до джерел особового походження як історичного джерела було пов'язане з кардинальними змінами в корпусі історичних джерел у к. XVII–XVIII ст. (у плані видової структури). У цей період відходять на другий план літописи, хроніки, житійна література. На заміну їм прихо-

---

³ **Пекарський Петро Петрович** (1828–1872) — рос. літературознавець, історик.

⁴ **Бестужев-Рюмін Костянтин Миколайович** (1829–1897) — рос. історик. Автор «Русской истории» (М., 1872–1885, т. 1–2), в якій виклав своє бачення наукового вивчення історії, визначив шляхи здобуття наукових результатів та окреслив коло історичних джерел.

⁵ **Лапшо-Данилевський Олександр Сергійович** (1863–1919) — рос. історик, філософ, культуролог.

⁶ **Чечулін Микола Дмитрович** (1863–1927) — рос. історик, джерелознавець, археограф, приват-доцент Петербурзького університету (1891–1913), вів спецкурс по джерелознавству «Російські мемуари XVIII ст.», член-кореспондент АН (1921).

⁷ **Коні Анатолій Федорович** (1844–1927) — рос. юрист, письменник-мемуарист, суспільний діяч, почесний академік Петербурзької АН (1900), професор Петербурзького університету (1918–22).

дить мемуаристика, художня література, наукові твори, зокрема й історичні, публіцистика, періодична преса, статистика, значно змінюється характер законодавства, актів і матеріалів діловодства.

Ці зміни в корпусі історичних джерел були характерні для всіх держав Нового часу. Так, англійський дослідник Дж. Дж. Беглі⁸ (J. J. Bagley) в роботі «Sources of English Medieval History, 1066–1540» («Джерела англійської історії середніх віків, 1066–1540») та «Sources of English History, 1540 to Present Day» («Джерела англійської історії з 1540 р. до нашого часу») (Лондон, 1972), зробивши огляд історичних джерел англійської історії, доходять висновку, що в період з 1540 по 1660 рр. не знайдено нових видів оповідних історичних джерел. Проте, в наступний період (1660–1760 рр.), представлені щоденники, автобіографії та «сучасні історії» (Diaries, Autobiographies and Contemporary Histories), а також памфлети та перші газети (Pamphlets and the First Newspapers), тобто, види історичних джерел, найбільше типових саме для нового часу [22, с. 319].

У російській історіографії першим зробив спробу проаналізувати мемуарні джерела П. П. Пекарський, який у 1855 р. на сторінках журналу «Современник» надрукував статтю «Русские мемуары XVIII века». Саме він поставив питання про необхідність використання мемуарів сучасників Петра I при вивченні його епохи, чим і започаткував інтерес науковців до мемуарів як історичного джерела.

До проблеми історичного джерелознавства звертався і К. М. Бестужев-Рюмін. У своїй фундаментальній праці «Русская история» (СПб., 1872–1885, т. 1-2) учений намагався дослідити досвід історичної науки, проаналізувати методи, якими користувалися історики, та зосередив увагу на джерелах історичної науки. В дослідженні проблеми джерелознавства К. М. Бестужев-Рюмін керувався ідеєю історичної справедливості та об'єктивності, був прибічником залучення широкого кола джерел, із тим, щоб дати досліднику основу для вироблення власних висновків. Розглядав їх як самостійні об'єкти вивчення (чим заклав підвалини вивчення джерел як спеціальної історичної дисципліни). Віддаючи належне фактам, що були описані в літописах і грамотах (стосовно давньої

⁸ Беглі Дж. Дж. (Bagley, J. J., John Joseph; 1908–89) — англ. історик. Автор книги «Historical interpretations», два томи якої були присвячені питанням джерелознавства.

історії), він, водночас, наголошував на необхідності вивчення як літописів і грамот, так і поглядів їх авторів.

Одним із перших К. М. Бестужев-Рюмін дав класифікацію джерел, а саме виокремив: літописи, окремі сказання (повісті), життя святих, записки (memoirs), листи, пам'ятники юридичні та державні акти, пам'ятники словесності — усні і письмові, пам'ятники матеріальні, сказання іноземців. [1, с. 18–20]. Кожна група мала свою розгорнуту характеристику. Серед названих джерел виділені також джерела особового походження (записки, листи тощо). Щодо записок (memoirs), то він зазначав, що в них «переважно викладаються події, в яких автор брав участь або які відомі йому від очевидців» [1, с. 51]. Велику увагу приділяв критиці джерел, яку розділяв на зовнішню та внутрішню [1, с. 10–18].

Наступну спробу аналізу мемуарів як окремого виду історичного джерела зробив наприкінці XIX ст. М. Д. Чечулін, котрий, зокрема, зазначив, що: «...вивчення мемуарів і записок сучасників надає істотні послуги історикові і при теперішніх вимогах від історичних праць» [69, с. 4]. На його думку, лише мемуари та записки можуть дати «логіку колишніх поколінь», так як «колишні люди інакше думали чим ми, інші приймали підстави, інші та інакше робили висновки про те, що повинне і що неповинне, що добре і що погано; сама сила їх мислення була, поза сумнівом, інша, чим наша, і загалом, так само поза сумнівом, менше нашої» [69, с. 6]. У мемуарах, наголошував М. Д. Чечулін, автор малює самого себе, своїх близьких у самих різноманітних повсякденних ситуаціях, «розкриває перед нами нам все своє життя, з усію відвертістю і простотою» [69, с. 9]. Тим самим було підтверджене велике значення мемуарів як джерела фактичної інформації та їх важливості з погляду відтворення духу часу, подробиць особистого життя автора, його внутрішніх переживань.

На той самий період припадають дослідження О. С. Лаппо-Данилевського, котрий розробив інший підхід, що визнавав цінність мемуарів не лише як джерела фактичної інформації, а й як пам'ятки духовної культури відповідної епохи. Будучи автором оригінальної культурологічної концепції, викладеної в роботі «Методология истории» (М., 1910–13), учений приділяв увагу також питанням методології джерелознавства, яке розглядав як окрему історичну дисципліну зі своїм предметом і методом. За його визначенням предмет джере-

лознавства — історичне джерело як «реалізований продукт людської психіки» [35, с. 276–279]. Історик досліджував методи його інтерпретації, його метою було розуміння індивідуума минулого — автора творів культури (історичного джерела). Для О. С. Лаппо-Данилевського історичне джерело — «психічний продукт» культури, тобто, результат людської творчості в широкому розумінні. За його визначенням історичне джерело — це «всякий реалізований продукт людської психіки, оскільки він представляється історикові придатним для того, щоб отримати знання про який-небудь факт з минулого життя [35, с. 291–292]. При класифікації джерел О. С. Лаппо-Данилевський послуговувався терміном «спогади» (маючи на увазі процес відбиття у думках автора того, що вже відбулося), а при розгляді форми джерела вживав термін «мемуари».

Питання особливостей спогадів в залежності від типу уваги автора мемуарів частково розглядав і А. Ф. Коні. На його думку, увага (а саме від неї залежить об'єктивність спогадів) може бути розділена на зосереджену (доцентрову) та розсіяну (відцентрову) [28, с. 78]. Люди, які мають перший тип уваги, на думку вченого, в своїх спогадах зосереджуються винятково на собі, оточуючий світ розглядається ними лише в контексті власного «я». Тому спогади таких людей дають цінні характеристики особи самого автора мемуарів, а події справді важливі, як правило, представлені фрагментарно («із хроніки подій»). А. Ф. Коні називав пам'ять людей із таким типом уваги «еготичною» [28, с. 79]. Особи, яким притаманний другий тип уваги — розсіяний, як правило, намагаються вникнути в значення подій, і, не зупиняючись на подробицях, «з'ясувати собі відразу сенс, важливість і силу якої-небудь події» [28, с. 81]. На думку А. Ф. Коні, знання особливостей уваги та пам'яті особи (автора мемуарів) дає можливість об'єктивної оцінки правдивості її спогадів. Такий підхід не втратив своєї актуальності і для сучасних науковців, оскільки дає змогу, знаючи тип уваги автора, оцінити, який матеріал переважає в мемуарах (особистого чи суспільного характеру) та визначитися з необхідністю залучення спогадів конкретного автора до кола джерел дослідження.

На цей час в Україні послуговувалися вже названими працями, оскільки усвідомленої потреби в окремих, «відділених» від всеросійського поступу роботах ще не було. Позатим, на тлі національно-культурного відродження 70-80 рр. XIX ст. виник інтерес до розробки питань української мови, історії, етногра-

фії, літератури, мистецтва, а також до збирання та публікації історичних джерел. Зокрема, в журналі «Киевская старина» публікувалися праці з історії, етнографії, археології, літературознавства України, історичні джерела — документи, щоденники, мемуари, пам'ятки народної творчості, критико-бібліографічні статті, художні твори. На сторінках часопису зі своїми працями виступали видатні діячі української науки та культури — М. П. Драгоманов, І. Я. Франко, М. С. Грушевський, Д. І. Багалій, О. Я. Єфименко, О. І. Левицький, П. Я. Мирний та ін. Велике значення для розвитку історичної науки мало надрукування в «Киевской старине» багатьох історичних джерел із історії України. Було започатковано також публікації мемуарів, зокрема, підготовлених до друку О. М. Лазаревським⁹. За редакцією В. Б. Антоновича видані мемуари Михайла Литвина¹⁰, «Щоденник Станіслава Освенціма»¹¹, «Записки Карла Хоецького»¹². Зусиллями Археографічної Комісії НТШ 1913 р. в серії «Жерела до історії України-Русі» (т. 22) було надруковано «Дневник Якова Марковича. Том 4»¹³.

⁹ **Лазаревський Олександр Матвійович** (1834–1902) — укр. історик і генеалог, член Історичного товариства Нестора-літописця, один із засновників журналу «Киевская Старина». Видав такі важливі документальні публікації: «Щоденник М. Ханенка (1727–1753 г.)» (1884), «Сулимівський архів» (1884), «Мотижинський архів» (1890), «Щоденник генерального підскарб'я Якова Маркевича» (1893–1897), «Любецький архів графа Милорадовича» (1898) та ін.

¹⁰ **Литвин Михайло** (Михалон, лат. — Michalon Lituanus) — польськ. мемуарист-етнограф XVI ст. Склавав у 1548–1551 рр. записки «О нравах татар, литовцев и москвитян», вилані в Базелі («De moribus tartarorum, lituanorum et moscorum», 1615). Російський переклад цих записок з латинським текстом були надруковані М. В. Калачовим в «Архиве историко-юридических сведений, относящихся до России» (СПб., 1854, т. 2); згодом перекладені К. Мельником, за ред. В. Б. Антоновича і видані в «Мемуарах, относящихся к истории Южной Руси» (К., 1890–1896, вип. 1–2).

¹¹ **Освенцім Станіслав** (Oswickim Stanislaw) (1605–1657) — польськ. мемуарист, автор щоденника (Diariusz) про події на Україні 1643–1647, 1650–1651 рр. Щоденник був надрукований в ж. «Киевская старина» (1882) в перекладі В. Б. Антоновича.

¹² **Хоецький Карл** (?–?) — поляк, шляхтич із Кракова. Був узятий в полон російськими військами у Кракові і відправлений разом з іншими барськими конфедератами через Україну. Залишив свої «Записки» за 1768–1776 рр., в яких згадує гайдамаків з Запоріжжя, що брали участь в уманських подіях. Володимир Антонович видав їх з Передмовою в ж. «Киевская старина» (1883, № 1, 3, 11, 12).

¹³ Перших три томи «Дневника Якова Марковича» були видані О. Лазаревським в «Киевской старине» (1893–97 гг.). Вони охоплювали 1717–1734 рр. щоденника. Четвертий том був підготовлений В. Л. Модзалевським і охоплював 1735–1740 рр.

Це стало свідченням інтересу наукових кіл до мемуарної літератури як історичного джерела та розвитку українського практичного джерелознавства, представники якого на даному етапі вважали за необхідне ввести до наукового обігу якомога ширше коло писемних джерел із історії України. Інтерес до розробки теоретичних і методологічних питань джерелознавства залишався осторонь.

У нових суспільно-політичних умовах, на поч. ХХ ст. розробкою загальнотеоретичних і практичних проблем української мемуаристики, її бібліографією займалися такі дослідники як Д. І. Дорошенко¹⁴, І. Кревецький¹⁵, І. П. Крип'якевич¹⁶, І. Т. Калинович¹⁷, І. І. Огієнко¹⁸, І. Борщак¹⁹, О. Г. Барвінський²⁰.

¹⁴ **Дорошенко Дмитро Іванович** (1882–1951) — укр. політичний діяч, історик, публіцист, літературознавець, бібліограф. Засновник «Просвіти» на Катеринославщині. Перший український історик, який дав науковий огляд історії України як процесу розвитку української державності.

¹⁵ **Кревецький Іван Іванович** (1883–1940) — укр. історик, керівник бібліотеки НТШ. В українську історіографію І. Кревецький увійшов як сумлінний дослідник «весни народів» у Галичині та перший пропагандист державницького напрямку в історії України.

¹⁶ **Крип'якевич Іван Петрович** (1886–1967) — укр. історик, академік АН УРСР, професор Львівського університету, директор Інституту суспільних наук АН України. Автор ряду наукових досліджень про українську козацьку державність та Богдана Хмельницького, ряду підручників з історії України. Приділив значну увагу принципам теоретичним питанням джерелознавства, передусім дефініціям. Вчений дав визначення історичного джерела, класифікував джерела за їх походженням та практичним використанням, значну увагу приділив типології письмових історичних джерел. Був визнаним фахівцем джерелознавчої критики. Характерною рисою наукового доробку вченого було поєднання теорії і практики джерелознавчого аналізу і синтезу.

¹⁷ **Калинович Іван Титович** (1884–1927) — укр. бібліограф, видавець і політ. діяч. Із 1917 р. — член Бібліографічної комісії НТШ (із 1922 — її секретар). У 1918–19 — посол (депутат) до Української національної ради ЗУНР і депутат Трудового конгресу України. Автор книг «Всеукраїнська бібліографія за 1923 рік» (1923), «Українська історична бібліографія за 1914–1923 рр.» (1924), «Україніка в старих [німецьких, 1836–1848] часописах» (1927).

¹⁸ **Огієнко Іван Іванович** (церковне ім'я : Іларіон; 1882–1972) — укр. церковний і громадський діяч, митрополит (від 1944), мовознавець, історик церкви, педагог, дійсний член Наукового Товариства імені Тараса Шевченка (1922).

¹⁹ **Борщак Ілько Львович** (1892–1959) — укр. історик і літературознавець, публіцист, дійсний член НТШ, професор Державної школи східних мов у Парижі (з 1938). Автор наукових праць з політичної історії України VII – початку ХХ ст. та про видатних діячів козацької доби. Розглядав козацький устрій як феномен європейської демократії, що суперечив інтересам московської деспотії.

²⁰ **Барвінський Олександр Григорович** (псевдонім — Австрієць; 1847–1926) — укр. історик, педагог, культурно-освітній і громадсько-політичний діяч, публіцист, видавець, голова НТШ (1893–1897).

Перший загальний історичний огляд української мемуаристики ХІІ–ХVІІІ ст. належить Дмитрові Дорошенку («Огляд української історіографії» (Прага, 1923)). До мемуарів він зараховував «автобіографічні спомини, записки, дневники», виділяючи «...поруч дневників і записок приватного характеру... цілий ряд дневників урядового, офіційного характеру, це т. зв. Діаріуші²¹ або Журнали, ведені в Військовій Генеральній Канцелярії за часів Скоропадського і Апостола» [19; с. 34, 39].

Тоді само Іван Калинович підготував два покажчики української мемуаристики окремих її періодів, а саме: «Наша мемуаристика (1900–1910)», де подав огляд української мемуаристики (публікації українською мовою), та «Українська мемуаристика 1914–1924 р. (Бібліографічний реєстр)»²². Як вказано в передмові до другої роботи, туди увійшли «...тільки важнючі мемуари (українські і українські), що появилися в рр. 1914–1924 як окремими виданнями, так і на сторінках журналів та часописів» [26, с. 145]. До мемуарної літератури він зараховує спомини, записки, мандрівки, описи (які містили видання зразка «Причинки до ...», «З минулого...», «Слідами...»). Загалом, говорячи про сучасну українську мемуаристику (мав на увазі історичні події 1914–1924 рр.), учений відзначав її бідність як із погляду авторів, так і в змістовній частині.

Першою окремою студією з історії української мемуаристики стала робота Івана Кривецького «Українська мемуаристика: Сучасний стан і значіння» (Львів, 1923)²³. Автор відно-

---

²¹ **Діаріуш** (діарії) (лат. *diario* – щоденний, пол. *dziariusz* – щоденник, сімейна хроніка) – записи, зроблені певною особою про події свого зовнішнього та внутрішнього життя. Існувала практика ведення діаріушів канцеляристами Генеральної Військової Канцелярії. Характерною особливістю цих записів є їх хронологічність, дотримання плинності подій (часом з перервами, обумовленими певними обставинами чи станом автора щоденника), а також суб'єктивність (мова – від першої особи, а тема – залежно від особистих інтересів автора).

²² Робота «Наша мемуаристика» (1900–1910) видрукувана в журналі «Неділя» у Львові у 1911 р. (№ 6), а «Українська мемуаристика 1914–1924 р. (Бібліографічний реєстр)» вийшла у Львові в 1924 р. у журналі «Стара Україна (Вип. ІХ–Х). Остання робота вийшла окремим виданням в Едмонті 1991 р.

²³ Уперше «Українська мемуаристика» І. Кривецького вийшла в Кам'янці-Подільському у 1919 р. Видання вміщало дві книжки: «Українська мемуаристика: сучасний стан і значіння» та «Як писати мемуари. Пояснення і вказівки» (в співавторстві з О. Назаруком). У 1921 р. «Як писати мемуари» була перевидана у Відні. У 1923 р. дві книжки вийшли окремим виданням у Львові. «Українська мемуаристика» як друге доповнене видання, «Як писати мемуари» як третє доповнене видання.

силь до кола мемуарних джерел літописи, хроніки, записки, спогади, автобіографії та приватне листування. На його думку, ці джерела є навіть більше важливими для історика, ніж матеріальні пам'ятки (матеріальні останки), бо це «...мертві цеглини, тоді як писанні передання – свідоцтва живих людей» [32, с. 9]. І. Кривецький звернув увагу на незначну увагу до написання мемуарів українцями (як видатними діячами, так і пересічними громадянами) у порівнянні з сусідами (поляками, росіянами, євреями), що, на його переконання, привело до бідності вітчизняних джерел найвидатніших періодів історії України. Будучи державником, І. Кривецький виділив основні етапи мемуаристики в залежності від існування української держави, а саме: княжа доба, козацька Україна (XVII–XVIII ст.), національно-культурне та суспільно-політичне відродження XIX ст., XX ст. [32, с. 10–19]. Він розумів значення мемуарів не лише як історичного джерела, а й зауважував, що вони становлять дуже важливий національно-виховуючий чинник, що підтримує національну традицію та укріплює національну свідомість, і наголошував, що «...кожда записка, кожний спомин – се свідоцтво життя й діяльності людини на цьому світі – триваліші від криці» [32, с. 19–20]. Спільно з Осипом Назаруком, він підготував також докладні методичні рекомендації, як саме писати мемуари, оскільки тільки вони «... можуть бути фундаментом до написання правдиво-народної історії» [32, с. 26].

Подальше вивчення українських мемуарів було продовжено публікацією низки статей провідних учених у часописі «Стара Україна»²⁴ (Львів, 1924). Два випуски (№ IX–X) журналу були присвячені українській мемуаристиці XI–XX ст. Зокрема, в редакційній статті подано загальну характеристику мемуарів, їхню класифікацію. Основним фактором, що сприяв виникненню мемуарів, названо власну самосвідомість людини з появою якої з'являється «й інтерес до свого минулого та бажання переказати се минуле своїм нащадкам» [39,

²⁴ «Стара Україна» (підзаголовок: «Часопис історії і культури») – ілюстрований місячник за редакцією І. Кривецького, виходив у Львові 1924–1925 рр. (вийшло 24 числа), видання НТШ. Спеціальні випуски «Старої України»: «В 350-ліття друкарства на Україні», «Український Некрополь», «Українська мемуаристика в XI–XX ст.». Містить цінну хроніку, рецензії, бібліографію. «Стара Україна» була єдиним історичним журналом на Західній Україні. Перестала виходити через брак коштів.

с. 119]. Щодо класифікації мемуарів, то, залежно від того, хто є їх автор — учасник подій, свідок їх чи переповідач чужих слів, мемуари поділено на три групи: «мемуари активні, мемуари обсерваційні²⁵ і мемуари переказові» [39, с. 119.]. З іншого боку, відповідно до того, про що автор пише в мемуарах (тематичний підхід), виділено мемуари з публічного та приватного життя, політичні, культурні, воєнні, побутові тощо. З огляду на час написання до мемуарів віднесено — власне спогади, записки та щоденники, автобіографії (мемуари з усього життя). Окремою групою виділено подорожні мемуари (подорожні записки, описи тощо). Залежно від того, хто є автором мемуарів (українець чи іноземець) було виокремлено дві групи: мемуари самих українців («...на якій мові і де б вони не появились та про що писали») і мемуари чужинців про Україну [39, с. 119]. Зокрема, І. Кревецький наголошує, що на початок ХХ ст. зовсім відсутні будь-які праці з історії української мемуаристики (огляди окремих періодів чи родів), бібліографічні огляди, (як, скажімо, в Росії праці С. Р. Мінцлова²⁶ та Ф. П. Аделунга²⁷, що містять і український матеріал) та загальних праць, які б розглядали мемуаристику як історичне джерело та літературний твір [31]. Намагаючись компенсувати цю прогалину в українській історіографії, І. Кревецький зробив аналіз найстаріших українських мемуарів. До таких він зарахував Літописи (Нестора Літописця та Галицько-

²⁵ Обсервація (від лат. observation) — спостереження, нагляд.

²⁶ **Мінцлов Сергій Рудольфович** (1870–1933) — рос. історик-бібліограф, археолог. Автор праці «Обзор записок, дневников, воспоминаний, писем и путешествий, относящихся к истории России и напечатанных на русском языке» (5 випусків, Новгород, 1911–1913). Цей бібліографічний покажчик містив більше 5 тис. назв. Автор опрацював всі основні бібліографічні посібники того часу, каталоги букіністів-антикварів, журнали, єпархіальні та губернські відомості, використав низку важливих історичних збірників («Сборник Русского исторического общества», «Кавказский сборник», «Щукинские сборники», «Архив князя Воронцова», «Архив князя Куракина» и др.). Репринтне видання вийшло в 2007 р.

²⁷ **Аделунг Федір Павлович** (Фрідріх) (1768–1843) — рос., німец. історик, археолог, бібліограф, філософ, член-кореспондент (1809), почесний член (1838) Петербурзької АН. Автор першого в Росії дослідження по книжковій статистиці та першого бібліографічного огляду записок іноземців про Росію — «Критико-литературное обозрение путешественников по России до 1700 г. и их сочинений» (т. I–II, СПб, 1864). У книзі зібрані свідчення про більш як сто подорожей по давній Росії (Ібн-Фоддана, Плано-Карпіні, Марко Поло, Мейерберг та іншими подорожуючими ХVII ст.). В 2008 р. книга Ф. П. Аделунга була перевидана (як репринтне видання 1864 р.) у Санкт-Петербурзі.

Волинський). На його думку, літописи не є мемуарами в буквальному розумінні, але в них є риси, що дають змогу розглядати їх як початки мемуарів, а саме — досить сильно виявляється індивідуальність авторів, які є не лише свідками, а й активними учасниками зображуваних подій. У відповідності до наведеної вище класифікації мемуарів, І. Кревецький виділяє три роди найстаріших українських мемуарів: спомини («Спомин Літоп. Нестора про перенесення мощий Св. Теодосія», вставлений до Літопису Нестора у 1091 р.); автобіографії («Заповіт дітям» Володимира Мономаха, вставлений до Літопису Нестора у 1096 р.); подорожні записки в формі щоденника («Подорожні записки ігумена Данила з 1106–1107 р.») [32, с. 120–126].

Іван Крип'якевич пов'язав початок нового етапу розвитку мемуаристики з українським відродженням (мав на увазі події к. XVI – поч. XVII ст.) «по трьох століттях політичного і культурного занепаду». В цих умовах «інтерес до мемуаристики збільшається все більше і більше і мемуари стає улюбленою формою літературної праці» [33, с. 126]. І. П. Крип'якевич відзначив, що в цей період українська мемуаристика мала ще не зовсім класичну форму. Спогади про пережите представлені дуже часто в листах, полемічних брошурах, діярях, передмовах видавців, літописах (Іван Крип'якевич називає їх скритими формами мемуарів — «криптомемуарами»). Водночас, вчений зазначав, що з'являються уже мемуари в повному розумінні цього слова — автобіографії, воєнні спогади, записки, подорожні записки [33, с. 126]. Новим типом мемуарів — біографією письменника, І. П. Крип'якевич вважав «Житіє Григорія Сковороди» Михайла Ковалинського²⁸. Загалом, автор ставив за мету дати вичерпний реєстр українських мемуарів і діярив XVI–XVIII ст., та, водночас, вдавсь до аналізу еволюції мемуаристики (як головний критерій виокремив націо-

²⁸ **Ковалинський Михайло Іванович** (1757–1807) — просвітницький діяч. Народився на Харківщині в родині священика. Учень, а згодом близький друг Г. Сковороди. Завдяки йому збереглася значна частина епістолярної спадщини Г. Сковороди. Його перу належить також перша біографія філософа — унікальна історико-літературна пам'ятка 2-ї пол. XVIII ст., що під назвою «Житие Григория Сковороды. Писано в 1796 г. в древнем вкусе другом его М. И. Ковалинским» вперше була надрукована в журналі «Киевская старина» (1886, № 9 (т. XVI)). Пізніше увійшло до книги «Сковорода Г. С. Сочинения, собр. и ред. Д. И. Багалеем. Юбил. изд. (1794–1894 гг.)» (Харків, 1894).

нальне відродження), виокремив ті риси «криптомемуарів», що давали йому привід розглядати їх в контексті розвитку української мемуаристики.

Дмитро Дорошенко наголошував на важливості мемуарів та епістолярію для історії українського національного руху. На його думку, на той час Україна, особливо Наддніпрянська, не мала достатньої кількості журналів («окрім підцензурної «Кіевской Старини») і, як наслідок, багато подій суспільного значення були відомі лише невеликому колу людей, а для нового покоління залишалися й зовсім невідомими. Тому «мемуари й листування іноді служать трохи чи не самотнім джерелом для дослідження й висвітлення цілих періодів історії українського руху» [18, с. 139]. Д. І. Дорошенко звернув увагу на те, що основною проблемою українського суспільно-політичного та культурного життя було «слабо розвинуте почуття традиції, почуття свого генетичного зв'язку з працею попередніх поколінь», і, якраз, «різні мемуари, спомини, записки, листи, все те, що передає від покоління до покоління живий спогад і традицію» [18, с. 142], відіграють величезне значення в збереженні пам'яті та досвіду попередніх поколінь.

Окремих видам мемуарів (спогадам, діярям) присвячені статі Івана Кревецького «Спомини Івана Федоровича про початки друкарства на Україні» (ж. «Стара Україна», 1924. Вип. II-V»), Івана Огієнка «Спомини Кн. К. К. Острівського про видання Біблії 1581 р. Вага передмов до наших стародруків» (ж. «Стара Україна», 1924. Вип. IX-X), Іллі Борщака «Діярій Пилипа Орлика» (ж. «Стара Україна», 1924. Вип. IX-X), Олександра Барвінського «Зі «Споминів з мого життя». Справа покликання проф. Володимира Антоновича на кафедру історії України-Русі на Львівському університеті» (ж. «Стара Україна», 1924. Вип. IX-X). Всі вони сходяться на думці, що ці матеріали є цінним джерелом для висвітлення перебігу історичних подій і містять цікавий біографічний матеріал. Так, Ілля Борщак, пишучи про «Діярій» Пилипа Орлика, наголошує, що той: «...малює нам інтелектуально моральне обличчя найвидатнішого представника і вождя першої еміграції. Бачимо його надзвичайну освіту, високі моральні принципи, непохитний патріотизм, доброго стиліста і зручного дипломата» [4, с. 135].

Отже, на початку ХХ ст. проблемою української мемуаристики займалися здебільшого західноукраїнські вчені, які констатували факт відсутності узагальнюючих робіт із цієї проблематики, ґрунтовних бібліографічних оглядів, теоретичних і методичних напрацювань. Їхні праці ще були вільні від загальноприйнятих кліше офіційної історіографії.

Таким чином, першим етапом в історіографії мемуарів є дореволюційний — сер. ХІХ – поч. ХХ. ст. Російське джерелознавство, завдяки працям П. П. Пекарського, К. М. Бестужева-Рюміна, О. С. Лаппо-Данилевського, М. Д. Чечуліна, А. Ф. Коні, дійшло наступних висновків щодо мемуарів як історичного джерела: вперше були поставлені основні загальнотеоретичні питання вивчення мемуарів у контексті історичного джерелознавства; визнавалося джерелознавче значення мемуарів; панівним був погляд на мемуари як на другорядні історичні джерела, що містять в собі інформацію додаткового, ілюстративного характеру та вимагають критичного аналізу. Це стало свідченням панування ідей ліберального позитивізму («теорія фактів») і їх значного впливу на російську історіографію. Водночас, уже тоді О. С. Лаппо-Данилевський розглядав проблему мемуарів більш широко, визнаючи цінність мемуарів не лише як джерела фактичної інформації, а й як пам'ятки духовної культури окремої епохи. На цьому етапі з'являються також перші бібліографічні огляди мемуарної літератури (Ф. П. Аделунга, С. Р. Мінцлова). Водночас, у результаті зусиль низки українських дослідників (Івана Кревецького, Дмитра Дорошенка, Івана Крип'якевича, Івана Огієнка, Ілька Борщака, Осипа Назарука, Івана Калиновича та ін.) були розроблені наступні принципові питання української мемуаристики: виділено основні історичні етапи мемуаристики (розглядалися з позицій державницької історичної школи); розроблена система класифікації мемуарів, в основу якої покладено форму відтворення події, форму викладу матеріалу автором спогадів та авторство мемуарів; виокремлено специфічні види мемуарів у різні історичні періоди (ІХ–ХVІІ ст.) — так звані «криптомемуари»; визначена роль і значення мемуарів у становленні національної свідомості, історії українського національного руху та культурі, зокрема, наголошено на випадковості та несистематичності праці українського громадянства у цій царині; остаточно визнано ме-

муари джерелом історичних досліджень і цінними матеріалами просопографічної та біографічної інформації; з огляду на преривність української державної та архівної традиції, визнавалася першочергова роль мемуарів у висвітленні багатьох аспектів національної історії, яка, як правило, відображалася сусідами (поляками, росіянами, угорцями) з погляду власних інтересів. Перші бібліографічні огляди мемуарів в Україні з'явилися в 20-х рр. ХХ ст. і пов'язані з іменами Дмитра Дорошенка, Івана Калиновича, Івана Кревецького. Слід зазначити, що, на відміну від російського джерелознавства, яке вивчення мемуарів розпочало з теоретичних напрацювань, українська мемуаристика була започаткована у кінці ХІХ ст. введенням до наукового обігу низки нових історичних джерел — мемуарів.

Докладною розробкою питань, пов'язаних із подальшим вивченням мемуарів, зайнялися радянські дослідники, що дає змогу виділити наступний, другий етап в історіографії мемуарів, що охоплює 20–80 рр. ХХ ст. Відразу варто зауважити, що в межах радянської історіографії, яка засновувалася на єдиних методологічних засадах і керувалася з єдиного центру, розрізнення здобутків російської та української науки видається доволі умовним, оскільки всі наукові сили на той час виконували єдине соціальне замовлення та здебільшого усвідомлювали себе саме як «радянських» учених.

Вивчення мемуарів як виду історичного джерела, зважаючи на їхнє велике виховне значення в комуністичному суспільстві, розпочалося з 20-х рр. ХХ ст. Так, у журналі «Пролетарская революция» з'явилася стаття М. Н. Покровського «От Истпарта», де автор наголошував, що не можна ігнорувати (без втрат для результатів дослідження) свідчень сучасників, так само як не можливо вивчати історію тільки по даних мемуаристів. На його думку спогади дають той «психологічний фон і той зв'язок, без яких наявні в наших руках документи можуть виявитися незрозумілими або такими, що зрозуміли неправильно» [47, с. 8–9]. Ним були наведені й якісні характеристики та особливості мемуарної літератури. У цьому самому журналі згодом було вміщено статтю І. Геліса, де автор давав суто практичні рекомендації, як писати мемуари, та зробив декілька зауважень щодо специфіки спогадів, їх класифікації в залежності від ролі та місця мемуариста в подіях [9].

Наукові розробки про мемуари як історичне джерело сходять нанівець в 30-х рр. ХХ ст. Мемуари на загал прирівнювалися до науково-популярної літератури. Офіційна історіографія 40-х рр. ХХ ст. розглядала їх як суб'єктивне джерело (суб'єктивізм, на думку дослідників, у мемуарах виявлявся найбільше), що має явні відбитки особи автора та його особливостей (С. А. Нікітін) [46]. Увага акцентувалася на соціальному становищі та професії мемуариста (виділялися мемуари державних і громадських діячів, військових, купців, селян, робітників), його класовій позиції, змін світогляду, необхідності вивчення міри поінформованості автора та його джерел. Водночас, зазначалося, що мемуари можна використовувати як джерела лише після серйозної критичної роботи. А сама критика мемуарів мала містити: залучення додаткових джерел як від автора спогадів (його листів, публіцистичних і літературних творів, судових свідчень тощо), так і матеріалів інших осіб; перевірку фактичних відомостей, що повідомляються в мемуарах, що мало виключити помилки пам'яті, виправити свідомі перекручення [46, с. 100]. С. А. Нікітін також звернув увагу дослідників на необхідності не лише внутрішньої критики мемуарів, а й зовнішньої (цензура, умови видавця тощо).

Грунтовні дослідження радянського періоду сер. 50-х рр. ХХ ст. пов'язані з працями М. Н. Чорноморського [64–68], який у своїх статтях і брошурах виступив проти намагання зарахувати мемуари до складу документованих розповідей (що передбачало вторгнення в авторський текст), запропонував систему класифікації мемуарів, визначив методи їх критичного аналізу. Однак він опирався лише на мемуари представників радянської влади, мемуари ворожого табору не розглядалися в якості історичного джерела, що значно збіднювало коло джерел для вивчення історії радянського періоду. Водночас, учений намагався розділити суб'єктивне в мемуарах і притаманну їм тенденційність. «Суб'єктивний чинник у мемуарах необхідно враховувати ще і з тієї причини, що він часто приводить до неправильного відображення дійсності і навіть спотворення» [64, с. 244; 65, с. 68].

Щодо української історіографії, то в 20-50-х рр. ХХ ст., як уже наголошувалося, дослідники послуговувалися здебільшого надбаннями офіційної радянської історіографії. Лише в к. 50-х рр. на поч. 60-х рр. ХХ ст. у часи «Хрущовської від-

лиги», коли потужно виплескується затасний інтерес до національного, в Україні з'являються роботи, присвячені вивченню мемуарної літератури. Так, український дослідник М. І. Марченко²⁹, серед інших джерел історії України називає мемуарну літературу (старшинські мемуари). На його думку, «мемуаристика відрізняється від пам'яток історіографії в суворому розумінні цього слова від літописів, різного роду хронік, синопсисів, або оглядів, історично-розповідної літератури тощо. У ній відображені погляди авторів головним чином на сучасність, а не на минуле України» [41, с. 93]. Події, на думку вченого, оцінюються авторами мемуарів чітко з погляду класових позицій, що свідчить про їх незаперечну цінність у вивченні соціально-економічної історії України (йшлося про XVIII ст.). Про вивчення за допомогою мемуарів біографій представників козацької старшини, зі зрозумілих причин, не йшлося.

У 60-х рр. XX ст., у контексті теоретичних і методичних проблем джерелознавства, продовжувалося обговорення прийомів внутрішньої критики мемуарів радянської епохи, аналіз походження й авторства мемуарів, класифікації мемуарних джерел (О. О. Курносов, Л. І. Деревніна) [13; 34]. Так, О. О. Курносов, розробляючи методикку внутрішньої критики мемуарів, розглядає її як оцінку змісту цього джерела методами логічного, текстологічного та порівняльного вивчення [34].

У кінці 70–80 рр. XX ст. дослідженням мемуарів займалися такі вчені як В. С. Голубцов, С. С. Мінц, П. А. Зайончковський, А. Г. Тартаковський. Перший, зокрема, порушив низку проблем стосовно місця та ролі мемуарів в історичному дослідженні, особливостей і походження мемуарів, їх форми та різновидів, етапів розвитку радянської мемуаристики та питання критичного їх аналізу. Під терміном мемуари він бачив «...індивідуальне, суб'єктивне відтворення подій, явищ і фактів з минулого в тому вигляді, як вони запам'яталися їх учаснику, сучасникові» [11, с. 38]. До різновидів мемуарної лі-

---

²⁹ **Марченко Михайло Іванович** (1902–1983) – укр. історик, джерелознавець, автор численних праць з історії України доби середньовіччя, перший радянський ректор Львівського університету, дід журналіста і дисидента Валерія Марченка. Автор ст. «Маркович Яків Андрійович – український мемуарист XVIII ст.» (УРЕ, т. 8., К., 1962).

тератури вчений зараховує щоденники (на його думку, вони можуть називатися по-різному: записки, записні книжки) [11, с. 69]. За жанровою ознакою, дослідник розділяє мемуари про окремі події, автобіографічні (життєписи) та біографічні мемуари. П. А. Зайончковський розглядав мемуари виятково як джерело фактичного матеріалу, стверджуючи, що їхня цінність полягає у викладі фактичної сторони подій, а не в їх оцінці, котра, звичайно, майже завжди суб'єктивна [21, с. 145]. С. С. Мінц уперше зробила спробу виокремити загальний критерій, який би дав змогу прослідкувати особливості еволюції мемуарів. У її інтерпретації в основу реконструкції етапів еволюції мемуарів покладена ознака, що враховує єдність індивідуального та суспільного в структурі особи і виділяє в суб'єктивній природі мемуарів суспільно обумовлені характеристики. На думку вченого, «...міра усвідомлення мемуаристами власного «я» і включеності індивіда в між особові стосунки різних рівнів і є такою ознакою» [43, с. 69]. Згодом, А. Г. Тартаковський, полемізуючи з нею, відзначає, що запропонований критерій не враховує реально-історичних, іманентно обумовлених можливостей мемуаристики як специфічної галузі духовної культури, бо пізнання «...суті і механізму суспільних стосунків» складає завдання цілої системи наук гуманітарного циклу» [60, с. 10]. На його думку, дослідження того, як змінювалася історична самосвідомість особи, дає нам більш надійний критерій для виявлення механізму, ключових напрямків і стадій еволюції мемуарної творчості [60, с. 9–13].

В Україні активізація наукових розробок із проблем мемуаристики припадає на 60–80 рр. ХХ ст. Українська історіографія того часу репрезентована дослідженнями джерелознавців Г. В. Стрельського, А. В. Санцевича³⁰, М. А. Литвиненко, В. М. Довгопол, Р. Д. Лях, М. А. Варшавчика, М. П. Ковальського³¹, Ю. А. Мицика, які в розрізі джерелознавчих студій історії України (як у межах учбових посібників, так і в монографіях) приділяли значну увагу мемуарам при вивченні окремих історичних періодів. Г. В. Стрельський

³⁰ Санцевич Анатолій Васильович (1924–1996) – укр. історіограф, джерелознавець, дослідник методики та методології вивчення історії, доктор істор. наук (1968), професор.

³¹ Ковальський Микола Павлович (1929–2006) – укр. історик, джерелознавець, археограф, етнограф, доктор істор. наук (1984), професор (1985).

у монографіях і статтях досить докладно розглядає мемуари як джерело з історії Великої Жовтневої революції на Україні [53–58]. Зокрема, у питаннях класифікації мемуарів він розділяє їх за формою на щоденники, спогади (записки), автобіографії [54, с. 263–265]. За жанровою ознакою – на щоденники, спогади, автобіографії, біографічні спогади, некрологи [54, с. 265], що, як бачимо, майже збігається з формами. В іншій роботі вчений класифікує мемуари за видами, виділяючи щоденники (щоденні чи періодичні записи, що фіксують спостереження автора безпосередньо в ході подій); спогади (створюються за деякий час і фіксують ретроспективний погляд на події), автобіографії (життєпис автора), біографічні спогади (розповідь про окрему особу, написану її сучасником) [55, с. 120–121]. Особливу увагу Г. В. Стрельський приділяє питанням критичного аналізу мемуарної літератури (зовнішньої та внутрішньої критики мемуарів), які є найбільш розробленими. До зовнішньої критики він зараховує: встановлення автентичності джерела, тобто, його справжньої належності авторові, якому приписується; вивчення історії оригінальності тексту, умов і прийомів видання та перевидання для з'ясування ступеня довіри до тексту твору даного видання; визначення обсягу та характеру нашарувань різних редакцій, з'ясування всіх перекирочень під час видання за первісним текстом і відновлення останнього [54, с. 268; 55, с. 115, 118]. Під внутрішньою критикою мемуарів Г. В. Стрельський вбачає визначення класової приналежності мемуариста, його суспільного та службового положенням, професії [54, с. 269–270; 55, с. 109, 113].

В 70-ті рр. ХХ ст. розпочав свої наукові дослідження знаний в Україні історик, фундатор історіографічної та джерелознавчої шкіл у Дніпропетровську – М. П. Ковальський. Уже тоді, в межах єдино можливої – офіційної радянської історіографії, він визнавав за необхідне залучення в якості історичного джерела для дослідження історії України ХVI–ХVII ст. праць дворянських і буржуазних істориків, оскільки, на його думку, «...не дивлячись на безперечну класову і методологічну обмеженість творів цих авторів, введення їх в науковий обіг шляхом публікацій джерел по вітчизняній історії було для того часу певним вкладом в створення джерельної бази і стало ета-

пом в розвитку археографії і джерелознавства» [27, с. 44]. До таких джерел, окрім інших, він зараховує пам'ятники мемуарної літератури (публікації спогадів у журналі «Киевская старина», збірки «Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси» (Київ, 1890–1896), зокрема й записки іноземців, які «...в значній мірі розширювали джерельну базу вітчизняної історії» [27, с. 80].

Ще один представник Дніпропетровської школи джерелознавців, Ю. А. Мицик вивчає мемуари в контексті джерел історії України XVII–XVIII ст. Зокрема, розглядає щоденники, подорожні нотатки та мемуари чужоземців (щоденник Лясоти, мемуари Мартіна Грюневега, подорожні записки Конрада Якоба Гальденбрандта) як матеріали, що при критичному їх засвоєнні, суттєво розширюють джерельну базу наукових робіт періоду феодалізму [45, с. 61]. У наступних роботах Ю. А. Мицик виділяє мемуарні джерела як різновид наративних джерел – «...щоденники й спогади, що відрізняється один від одного за методами створення, внутрішньою структурою й функцією твору» [44, с. 196]. Щоденники, за його визначенням, – це синхронні записи автора про сучасні йому події, що відділяються від останніх (спогадів) порівняно незначною часовою дистанцією (день, тиждень, зрідка – місяць і більше). Діаріюшам, як пам'яткам мемуарної прози XVIII ст., присвячена також стаття В. Й. Горобця, де автор виділяє три основних види цього жанру, а саме: щоденники про поточну діяльність гетьмана, які велися, як правило, канцеляристами з його почту; щоденні записки адміністративно-політичної чинності Генеральної військової канцелярії, здійснені групою штатних канцеляристів; приватні, або авторські щоденники, що їх писали високоосвічені люди для себе [12, с. 102–10].

Досліджуючи мемуари як історичне джерело, М. А. Литвиненко, В. М. Довгопол, Р. Д. Лях, зазначали, що в другій половині XVII – першій половині XIX ст. цей вид джерела набуває значного розвитку. Акцентуючи увагу, насамперед, на мемуарах декабристів, революційних демократів, суспільно-політичних діячів, водночас, визнавали необхідність залучення до наукового обігу також мемуарів «представників феодального класу Росії та України» (представників козацької старшини періоду Визвольної війни,

а саме — генерального підскарб'я, «завязтого кріпосника» Якова Марковича, генерального хорунжого М. Ханенка, П. Апостола, царських урядників) [17, с. 97–107]. Такий підхід давав можливість розширення джерелознавчої бази історичних досліджень не лише радянського періоду України, але більш ранніх часів. В той же час, вказувалося на їх неточність суб'єктивну оцінку та класову обмеженість, що було даниною часу. При вивченні історії України «періоду капіталізму» мемуарам відводилося більше місця. До мемуарів зараховували «...щоденники, спогади про події чи окремих діячів, записки, автобіографії, некрологи» [17, с. 156]. Загалом, мемуарну літературу розглядали як необхідне, але допоміжне джерело, оскільки «спогадам, більш ніж іншим документам, властиві суб'єктивізм у поясненні подій, явищ та в характеристиці осіб, зміщення подій у часі й просторі, оскільки багато з них писалися лише по пам'яті, перебільшення значущості тих чи інших явищ, ролі та заслуг певних осіб» [17, с.164–165]. Ставлячи на перше місце виховну роль мемуарів, наголошували необхідність особливо ретельного критичного аналізу цього виду джерел із класових позицій, а саме — необхідність встановлення політично-класової позиції автора, міру його особистої участі в описуваних подіях, уточнення вірогідності наведених ним фактів, бо саме тут, на думку М. А. Литвиненко, «...проявляється найбільша тенденційність і пристраєність автора» [36, с. 158]. В основу класифікації мемуарів джерелознавці кладуть форму відтворення історичних подій, про які розповідає автор, виділивши групи: щоденники, що пишуться в ході подій, про які розповідає автор; власне спогади, тобто, твори, написані автором за деякий час після закінчення подій; літературні записи, тобто, твори, написані письменниками на підставі спогадів учасників подій [36, с. 225].

Вивченню окремого комплексу мемуарних джерел, а саме мемуарів учасників подій 1917–1941 рр. та 1945–1971 рр. присвячені монографічні дослідження А. В. Санцевича [49; 50]. Він, один із перших, поставив заборонене питання про необхідність вивчення і джерелознавче значення мемуарів не більшовицького, антирадянського табору. Відзначаючи велику значимість мемуарних джерел у ході наукових досліджень названих непростих періодів історії України, він під-

креслював, що «...вони потребують ретельного джерелознавчого аналізу, щоб стати надбанням широкого кола істориків-дослідників, оскільки останні здебільшого ігнорують це цінне джерело» [50, с. 109, 137]. Розглядаючи мемуари як «дзеркало душі», що дають змогу «у плоті і крові» уявити образи багатьох осіб, глибше зрозуміти їхні думки, почуття, настої, мрії, моральні орієнтири, спонукальні мотиви їхньої поведінки, А. В. Санцевич піднімав мало розроблені проблеми ролі людського фактора в історії, соціальної психології, масової свідомості. Якраз мемуарні джерела, на його думку, надають історикам можливість подолати характерну для історико-біографічної літератури радянських часів одномірність, стереотип плакатно-іконописного зображення одного ряду діячів (які увійшли до створеного системою канонічного списку достойників) і карикатурного інших. У питанні класифікації мемуарів, стосовно предметно-тематичних і хронологічних комплексів про події 1917–1941 і 1945–1971 рр. в Україні, А. В. Санцевич децю розширив їх коло. Крім традиційних видів (спогади, щоденники, автобіографії, анкети) виділяє нові – опубліковані виступи передовиків виробництва, науковців, митців про досвід їх роботи, притаманні лише радянській добі [50, с. 109]. М. А. Варшавчик досліджував мемуарну літературу в контексті джерел історії КППС. Він поділяв джерела, залежно від міри їх причетності до відображуваних подій, на історичні залишки та історичну традицію. До останніх відносив спогади, щоденники та листування, подорожні нотатки тощо. Самі мемуари розглядав як «...джерело, що не лише описує події, але і відображає факт їх написання, зокрема, факт біографії автора» [5, с. 69–70]. На думку вченого видання мемуарів завжди має суспільний резонанс.

Загалом, другий етап історіографії мемуарів – радянський (20–80-ті рр. ХХ ст.) відзначався їх вивченням із класових позицій та акцентуванням уваги на них як на суб'єктивне джерело а, відтак, визнавалась їх менша цінність порівняно з документальними джерелами. Зокрема, російські дослідники приділяли мемуарам як історичному джерелу (в більшості випадків із чітких класових позицій) значну увагу впродовж усього періоду (за винятком 30–40-х рр.) (М. П. Покровський, І. Геліс, С. А. Нікітін, М. Н. Чорноморський, О. О. Курносов,

Л. І. Деревніна, С. С. Дмитрієв, В. С. Голубцов, С. С. Мінц, П. А. Зайончковський), а в Україні інтерес до мемуаристики більш рельєфно виокремився в 60–80 рр. (М. І. Марченко, В. Г. Стрельський, А. В. Санцевич, М. А. Литвиненко, В. М. Довгопол, Р. Д. Лях, М. А. Варшавчик, М. П. Ковальський, Ю. А. Мицик). Водночас, 20–40-ті рр. ХХ ст. відзначалися відсутністю узагальнюючих науково-теоретичних напрацювань у галузі мемуаристики. Та, з огляду на велику виховну роль мемуарів у справі пропаганди радянського способу життя і пролетарських традицій, намітилася тенденція по збільшенню кількості видань мемуарів, як правило спогадів про видатних діячів партії, спогадів вождів пролетаріату, робітників і селян про успіхи соціалістичного будівництва. Загалом, джерелознавче вивчення мемуарів значно відставало від практики їх публікації, а відсутність наукових методик давало змогу використовувати їх інформацію лише вибірково. Однак, уже в 60–80-х рр. ХХ ст. російські науковці зосередили увагу на розробці таких методологічних і теоретичних проблем мемуаристики, як джерелознавча критика мемуарів, а саме: розуміння особливостей різних видів мемуарної літератури; дослідження жанру та форми викладення спогадів; аналіз їх змісту; вивчення особи мемуариста; співставлення з іншими джерелами. Дотримання такої методики стало передумовою для розуміння особливостей походження мемуарів, їх можливої цінності та вірогідності відображення подій минулого. Важливим із погляду розгляду мемуарів як біографічного джерела є їх класифікація (запропонована В. С. Голубцовим) за жанровою ознакою, а саме поділ на: мемуари про окремі події, автобіографічні (життєписи) та біографічні мемуари. Адже якраз автобіографічні та біографічні мемуари є незаперечним і досить ґрунтовним джерелом для дослідження життя окремих осіб.

Для української історіографії вказаного періоду була характерна розробка питань класифікації спогадів, особливостей їх критики. Зокрема, визнавалося, що мемуари, не зважаючи на суб'єктивізм і, порівняно з документальними матеріалами меншу вірогідність, є важливим історичним джерелом для вивчення історії України ХVІІ–ХХ ст.; наголошувалося на обов'язковому критичному вивченні мемуарів шляхом аналі-

зу змісту спогадів і біографії автора; вперше зверталася увага дослідників на необхідності вивчення мемуарів не лише лідерів Комуністичної партії, робітників і селян, а й представників інших соціальних верств. До заслуг українських учених можна віднести розробку проблеми ролі людського фактора в історії, соціальної психології, масової свідомості й акцентуванні на важливості мемуарів у справі подолання ідеологічних кліше в історико-біографічних дослідженнях. Поява великої кількості мемуарів сприяла також виходу праць із конкретного джерелознавства, предметом яких стало вивчення спогадів окремих хронологічних періодів (XVII–XVIII ст., 1917–1941 рр., 1945–1971 рр.).

Загалом, для радянської історіографії мемуарів 20–80-х рр. XX ст. було притаманне намагання розглядати еволюцію мемуарів із погляду зміни соціально-професійного складу мемуаристів і, відповідно, їх класифікацію за соціальною ознакою автора: на дворянські мемуари, мемуари державних діячів, військові, мемуари духівництва, купців, представників робітничого і селянського класів тощо. На думку сучасних науковців такий підхід не пояснює змістової сторони мемуарів, а є лише передумовою і якщо надавати йому вирішальне значення, це може бути обернутий рецидивами вульгарно-соціологічного тлумачення проблем розвитку мемуарного жанру [60, с.10]. Тим не менше, висновки радянських учених склали надійну теоретико-методологічну базу для подальших досліджень як теоретичного, так і прикладного характеру.

Сучасна російська історіографія мемуаристики представлена працями А. Г. Тартаковського, який з кінця XX ст. активно займається розробкою методологічних питань мемуаристики [59–62] та його колег (О. М. Медушевської, М. Ф. Румянцевої, І. М. Данилевського та ін.) [22; 48]. А. Г. Тартаковський є прибічником так-званого історико-типологічного підходу до вивчення великих комплексів пам'ятників минулого, що розглядаються як «залишки» соціально-культурного середовища та феномени історичної дійсності окремої епохи. Ще на початку 80-х рр. XX ст. він зробив спробу на досить широкому, але тематично обмеженому матеріалі мемуарної літератури (події 1812 р.), з'ясувати саму можливість застосування типологічно-еволюційного підходу до мемуаристики, ви-

значити теоретичні підходи та методи. Визначаючи мемуари як «...оповідання про минуле, засновані на особистому досвіді і власній пам'яті мемуариста», дослідник стверджує, що в порівнянні з іншими джерелами особового походження саме в мемуарах із найбільшою послідовністю і повнотою реалізується історична самосвідомість особи, в чому, на його думку, і полягає специфічна соціальна функція мемуарів як виду джерел [59, с. 23–24]. Натомість, М. Ф. Румянцева, загалом погоджуючись із А. Г. Тартаковським, зазначає, що, якщо керуватися тільки трьома запропонованими ним ознаками, до мемуарів доведеться зарахувати «Повчання» Володимира Мономаха чи «Сповідь» Ж.-Ж. Руссо, оскільки і той, і інший писали про минуле, керуючись при цьому особистим досвідом і пам'яттю [48, с. 470]. Вона пропонує основним критерієм класифікації джерел особового походження вважати направленість встановлюваних ними комунікаційних зв'язків, яка, у свою чергу, розглядається в двох аспектах. По-перше, джерела особистого походження М. Ф. Румянцева розділяє на автокомунікативні (щоденники) та міжособистісної комунікації. Останні, у свою чергу, ділить на джерела з фіксованим адресатом (епістолярні джерела, частково мемуари-автобіографії, адресовані власним нащадкам мемуариста) і з невизначеним адресатом (мемуари-«сучасні-історії», есеїстика, сповіді). По-друге, відзначає, що джерела особистого походження можуть бути переважно направлені на встановлення зв'язків у еволюційному або коекзистенціальному цілому³² [48, с. 466]. Ця система не суперечить, загалом, класифікації документів особового походження, що склалася в радянській історіографії (і була притаманна також українській історіографії радянської доби), що не вирізняє види мемуарів, а виділяє етапи становлення та розвитку мемуаристики. Поділ мемуарів на два види (мемуари-автобіографії³³ та мемуари-

---

³² Коекзистенціальне ціле розглядається як культура, а еволюційне – як історія.

³³ Мемуари-автобіографії (в англійській історіографії – Family History) – вид джерела особового походження, що має на меті встановлення вторинних соціальних зв'язків мемуариста в «еволюційній єдності» [22, с. 475]. Вони зазвичай переслідують внутрішньо-родинні (фамільні) цілі та призначаються для безпосередніх нащадків. Автори мемуарів-автобіографій намагаються передати не історичний, а індивідуальний досвід, що пояснює довільний відбір інформації у відповідності з погля-

«сучасні історії»³⁴) є результатом залучення не лише російського, а й західноєвропейського матеріалу та досвіду. Щодо процесу зародження мемуаристики, то А. Г. Тартаковський слідом за К. М. Бестужевим-Рюїніним вважав, що вона постанала з традиційних меж літературно-історичних жанрів середніх віків і була породжена епохою Ренесансу та формувалася в процесі звільнення особи від провіденціоналізму³⁵, аскетичних і станово-корпоративних норм середньовічного світосприйняття. Також учений визначив етапи еволюції мемуаристики, що, на його думку, пройшла шлях від рукописного побутування в родинному середовищі до зближення з поточною пресою та живою сучасністю, що й стало переломною подією в подальшій долі мемуарної літератури [60, с. 6]. Солідаризуючись із думкою Л. Я. Гагаріна («Мемуарный жанр советской литературы: Историко-теоретический очерк» (Мінськ, 1986), А. Г. Тартаковського вважав, що в Росії мемуаристика як жанрово-видове утворення виникла в епоху петровських реформ і секуляризації духовного життя, що вико-

---

дами особи мемуариста. Цей вид історичного джерела був характерний для Росії XVIII ст. і відзначався відсутністю щонайменшого намагання зафіксувати хід історії, або якихось реальних історичних подій. У XIX ст. мемуари-автобіографії відходять на другий план, витісненні мемуарами «сучасними історіями». У подальшому суспільний інтерес викликають мемуари-автобіографії переважно творчих особистостей.

³⁴ Мемуари-«сучасні історії» (в англійській історіографії — *Contemporary History*) розглядаються як вид джерела особового походження, метою якого є індивідуальна фіксація суспільно значущих подій з метою передачі їх нащадкам [22, с. 472]. Очевидно, що мемуари-«сучасні історії» вже на момент написання розраховані на публікацію. Та все ж, майже завжди, автори цього виду мемуарів планують їхнє опублікування за якийсь час по тому, іноді досить значний. Проміжок часу між створенням і публікацією мемуарів залежав від різних причин, а саме: як від особистої зацікавленості автора, так і від зовнішніх чинників (сприятливих або ні (суспільна потреба у мемуарах, цензурні заборони тощо). Мемуари-«сучасні історії» виходять на перший план у XIX ст. в зв'язку з формуванням в українському суспільстві з кінця XVIII ст. історичної свідомості та становленням особистої самосвідомості. Направленість мемуарів — «сучасних історій» на публікацію від самого початку їх створення робить їх доступними для широкого загалу та полегшує їхнє використання в якості джерела історичних і біографічних досліджень.

³⁵ Провіденціоналізм (від лат. *providencia* — провидіння) — релігійно-філософська концепція історії як промислу Божого. Згідно з провіденціоналізмом особисті події й історія в цілому не є закономірно детермінованими, а мають своїм творильним началом надприродне й свідчать про присутність Бога в світі.

нали в загальнокультурній сфері частково ті самі завдання, що й Ренесанс на Заході. Слідом за К. М. Бестужевим-Рюміним, попередніми формами мемуарів А. Г. Тартаковський вважає «...літописні зводи, «повчання», «життя», публіцистику, «статейные списки», «хождения» [60, с. 6]. Розглядаючи мемуари як важливий компонент загального історико-культурного процесу, вчений (на прикладі широкого комплексу мемуарної літератури XVIII – першої половини XIX ст.), виділяє дві групи (види) творів, об'єднанні загальним поняттям «мемуарна література»: «щоденники як історично первинна і проста форма збереження особою досвіду своєї участі в історичному житті і спогади (мемуари у вузькому сенсі слова) як складніша і розвиненіша форма мемуарної культури» [60, с. 8]. Та, на відміну від попередників, А. Г. Тартаковський цим не обмежується, а й визначає відмінні риси в структурі їх викладення («зв'язна, сюжетно-організована розповідь у спогадах, дискретні записки – в щоденниках») і характері комунікативності (щоденник за своєю природою автокомунікативний, а спогади – зовнішньо направлені). Водночас, на його погляд, «спогади і щоденники виявляються близькі один одному не лише генетично, але й, до певної міри, функціонально» [60, с. 12]. Відмінність між ними зводиться вченим до того, що історичний об'єкт щоденника обмежений сучасним, тоді як історизм спогадів вимірюється співвідношенням їх з минулим, що стало вже історією [60, с. 12].

За А. Г. Тартаковським, в основі вивчення еволюції мемуарного жанру лежить аналіз соціальних функцій мемуарів³⁶. Відтак, в еволюції мемуаристики вчений виділяє три періоди: «...перехід від здебільшого внутрішньо родинних цілей мемуаротворчості до призначення мемуарів для оприлюднення, для друку»; «...перетворення їх у фактор ідейно-політичної боротьби та літературно-суспільного руху»; «... усвідомлення значимості мемуарів для історичного пізнання та введення до їхньої цільової установки розрахунку на майбутнього історика» [61, с. 10–13]. Тим самим практично конкретизує (в межах мемуаристики) загальні тенденції еволюції особи в нові та новітні часи. Разом із тим, він справедливо вважає, що йдеться не про зміну функцій, а про їх нашарування.

---

³⁶ Розумів її як з'ясування того, як саме віддзеркалювалась історична самосвідомість особи на цільових настановах мемуарної творчості.

За логікою вченого виходить, що мемуари, в яких розповідається про суспільно значимі події, виникли століттям пізніше мемуарів із переважно внутрішньо-родовими цілями. Такий стан речей був характерний для російських мемуарів, але є неприйнятним для західноєвропейського досвіду (та, зрештою, і для українського також), де перші мемуари – мемуари Філіпа де Коміна³⁷ (в українському варіанті – діярії) переслідували зовсім не внутрішньо-родові цілі. Згодом, у продовження попереднього дослідження, А. Г. Тартаковський розглядає проблему еволюційного перетворення мемуаристики в фактор історичного пізнання суспільства. На його переконання, мемуаристика стає невід'ємною частиною історичної свідомості суспільства (а це є високим показником її історичності) досить пізно, в результаті довгої еволюції мемуарного жанру. Саме у мемуарах він бачить спробу визнання значимості життєвого досвіду особи та розумінням нею руху часу, що і є початком зародження потреби в історичній самосвідомості³⁸. Оскільки історична самосвідомість категорія перемінна, детермінована загальними умовами соціокультурного розвитку, в першу чергу, умовами історичної самосвідомості суспільства загалом, то, на його думку, саме вивчення змін в історичній самосвідомості особи і дає можливість дослідження ключових напрямів і стадій еволюції мемуаристики.

У питаннях еволюції мемуаристики М. Ф. Румянцева стоїть на позиціях О. С. Лаппо-Данилевського, зауважуючи, що сьогодні «...загальна тенденція полягає в посиленні коекзистенціальних зв'язків мемуариста порівняно з еволюційними, тобто робиться розрахунок на сучасників, а не на нащадків. Це виявляється в більшій публіцистичності мемуаристики, що, у свою чергу, веде до орієнтації на негайну публікацію мемуарних творів. Посилення коекзистенціальних зв'язків мемуариста – основний критерій еволюції мемуарів, що

³⁷ **Коміна Філіп де** (Comines, Philippe) (1447–1511) – франц. державний діяч, письменник, хроніст, радник бургундського герцога Карла Сміливого, французького короля Людовика XI. У пізній період життя Комін багато часу присвятив написанню Мемуарів (Memoires, 1524–28). Ця праця вважається класичною. Мемуари розділені на дві частини: перша, з шести книг, присвячена головним чином царюванню Людовика, друга частина, книги VII і VIII, розповідає про правління Карла VIII.

³⁸ Таким чином, за А. Г. Тартаковським, історична самосвідомість особи найбільш повно реалізується в мемуаристичі – в цьому й є її соціальні функції, її значення в історії [59, с. 8–9].

обумовлює зближення мемуаристики з публіцистикою» [48, с. 320–321]. Тим самим погоджуючись з А. Г. Тартаковським в позиції єдності цільового призначення мемуарів, які намагаються «зберегти для сучасників і потомства досвід своєї участі в історичному бутті, осмислити себе і своє місце в ньому», М. Ф. Румянцева звертає увагу на необхідності з'ясування причин, що приводять до бажання збереження історичного досвіду індивідуальності. На її думку, «індивідуалізація – це не лише виділення себе в коекзистенціальному цілому, усвідомлення своєї відособленості від тих, що співіснують одночасно від інших осіб і відносної самостійності усередині соціальної групи, але й усвідомлення свого місця в еволюційному цілому, тобто в історичному процесі або, конкретніше, в низці поколінь» [48, с. 321].

Цікавий погляд на мемуари в контексті міждисциплінарного підходу висловила І. Л. Сіротіна. Відзначаючи, що в історіографії склалося два підходи до мемуаристики (історичний і літературознавчий), в силу чого мемуари розглядаються і як джерело для пізнання історії, історико-джерелознавчий феномен, документ, і як явище мистецтва, своєрідний художній твір, пропонує третій – культурологічний підхід (свого часу запропонований О. С. Лаппо-Данилевським). Він, на її думку, не заперечує перші два, а включає їх надбання в своє проблемне поле, тим самим розширяє науковий потенціал мемуаристики [51, с. 226–232]. Такий підхід свідчить про більш широке, комплексне вивчення мемуаристики з урахуванням надбань суміжних дисциплін.

Якщо говорити про сучасний стан розробки теоретичних і методичних проблем української мемуаристики, то слід відзначити, що ґрунтовні монографічні дослідження (як зазначалося вище) з теоретичних і методологічних проблем мемуаристики відсутні. Однак, з початку 90-х рр. ХХ ст. у зв'язку з інтенсивним розвитком історичної науки, розширенням діапазону історичних досліджень та урізноманітнення їх джерельної бази значно зріс інтерес науковців до спеціальних історичних дисциплін, що, маючи інтегративні функції (існують на стику суміжних наук), дають змогу історичній науці широко залучати методи інших наук до своїх досліджень. У свою чергу, суміжні науки (культурологія, етнологія, літературознавство, мистецтвознавство, філософія тощо) послуго-

вуються методами історичної та джерелознавчої науки, що сприяє інтеграції гуманітарних наук загалом. У контексті цих змін, мемуаристику виокремлено як спеціальну історичну дисципліну [7; 38; 50]. Такі зміни позитивно вплинули на сучасний стан дослідження спогадів.

У сфері мемуаристики (в контексті джерелознавчих, археографічних, філологічних, мистецтвознавчих, архівних і філософських студій) працюють такі українські вчені як С. І. Білокінь, С. А. Макарчук, Н. І. Миронець, І. Н. Войцехівська, Р. Я. Пиріг, Г. В. Стрельський та ін. У джерелознавчих роботах мемуари розглядаються, зазвичай, у контексті джерел особового походження [2; 3; 14; 27; 36-37]. Окремі питання історіографії мемуаристики частково розглядалися сучасними науковцями відповідно до мети їх конкретного дослідження (І. М. Веріго, І. П. Гавриш, У. О. Єловських, В. Ю. Іващенко, А. О. Малик, Г. О. Маслюченко) та ін. [6; 8; 20; 23-25; 38; 42].

Зокрема, С. А. Макарчук розглядає мемуари як «твори про дійсні соціально-економічні, політичні, культурні, сімейно-побутові та інші процеси і події, написані учасниками подій і процесів або їх безпосередніми спостерігачами через певний проміжок часу» [37, с. 294]. Автор акцентує увагу на негативних моментах мемуарів як джерела, а саме: події й особи у них «практично завжди відображені невідповідно до їх реального значення, а крізь призму мемуариста»; пам'ять має тенденцію до ослаблення, що компенсується «елементарним вимислом»; оскільки мемуари створюються з пам'яті, то оцінка подій в них подана не з позиції синхронної подіям власної та громадської думки, а «з позицій своїх поглядів часу створення мемуару, відповідно він не відображає поглядів зображуваної епохи, а прикрашає чи охаює її переконаннями і поглядами, що запанували в суспільстві через десятиліття» [37, с. 294-295]. Та поза тим, наголошує на тому моменті, що в мемуарах більше, ніж в інших джерелах, міститься інформації про особисті стосунки між окремими історичними постатями, діячами культури і літератури, про такі сфери суспільного буття, як сімейний побут, інтимне життя, еволюцію релігійних переживань автора та його сучасників. Тому для біографічних і просопографічних досліджень вони є незамінним та необхідним джерелом. С. А. Макарчук запропонував свою класифікацію мемуарів, зокрема, за жанровою ознакою, виділяє кілька жанро-

вих підвидів: спогади, автобіографії, щоденники, некрологи, листи (епістолярні документи); літературні записи подорожні нотатки тощо [37, с. 298]. Кожний вид розглядається окремо та має лише йому притаманні властивості. Водночас, окремі українські дослідники вважають автобіографії та щоденники мемуарами [57, с. 451–459]. «Енциклопедія історії України» (Київ, 2004) дає таке визначення джерел особового походження: «рід пам'яток, кожна з яких створена окремою особою з приватних міркувань чи у зв'язку із службовими потребами. До них належать: особисті записки, мемуари (спогади), епістолярії, автобіографії, щоденники» [16].

Як спеціальна історична дисципліна на сучасному етапі мемуаристика розглядається І. Н. Войцехівською. За її визначенням «мемуаристика (від лат. *memoria* — пам'ять або фр. *memoire* — спогад, згадка) вивчає оповідні твори особового походження, створені на основі зафіксованих писемно або у пам'яті автора вражень про події, учасником або свідком (очевидцем) яких він був» [7, с. 359]. До жанру мемуарів віднесено авторські щоденники (записники, нотатки), власне спогади, або мемуари, автобіографічні записи, літературно опрацьовані спогади, некрологи. Визнаючи авторську індивідуальність як провідну характерну особливість мемуарних джерел, автор наголошує на необхідності їхньої аналітичної критики, яка включає п'ять етапів, а саме: з'ясування авторства джерела; спонукальних мотивів створення мемуарного джерела; часу і місця створення спогадів; визначення форми написання спогадів (щоденники, спогади (або мемуарна оповідь), автобіографічні записи, літературний запис); визначення повноти та достовірності джерела [7, с. 360–364]. Таким чином, сучасна українська історіографія бачить своє ключове завдання у вирішенні таких проблем як залучення якомога ширшого кола мемуарних джерел як для дослідження окремих періодів історії України, так і для висвітлення діяльності окремих персоналій, що засвідчує розвиток мемуаристики в розрізі практичного джерелознавства та відсутність уваги науковців до розробки теоретичних питань мемуаристики.

Таким чином, третій — сучасний етап розробки теоретичних і методологічних проблем мемуаристики, що розпочався на початку 90-х р. ХХ ст., характеризується посиленням уваги дослідників до її культурологічного та міждисциплінарно-

го аспектів. Значно розширилося коло історичних джерел мемуарного характеру за рахунок тих пам'яток, які в історичних дослідженнях радянського періоду не розглядалися, зважаючи на політичні й ідеологічні заборони. Введення до наукового обігу західноєвропейської мемуаристики сприяло подальшій розробці як питань еволюції мемуарних джерел, так і розвитку прикладних досліджень.

Таким чином, протягом усіх зазначених етапів вивчення мемуарних джерел відбувалося у двох напрямках: фактично-му (як джерела інформації про минуле) та культурологічно-му (як пам'ятки культури відповідної епохи). Перший підхід був найбільш рельєфно представлений у радянській історіографії, другий був характерний як для дореволюційного етапу, так і для сучасних досліджень.

До однієї з найбільш обговорюваних проблем мемуаристики в історіографії належить класифікація мемуарних джерел. Дослідники класифікували мемуари за різними ознаками: за соціальною ознакою авторів (С. С. Дмитрієв, С. А. Нікітін, С. А. Макаручук); за жанровою ознакою (В. С. Голубцов, С. А. Макаручук, Г. В. Стрельський); за формою відтворення події або формою викладу матеріалу (М. А. Варшавчик, М. А. Литвиненко, М. Н. Чорноморський); за джерелом, на основі якого були створені мемуари (М. А. Варшавчик, С. С. Дмитрієв); за характером відтворення подій (В. С. Голубцов); за авторством мемуарів (Іван Кривецький); за методами створення, внутрішньою структурою й функцією твору (Ю. А. Мицик); за тематико-хронологічним принципом (С. А. Макаручук, А. В. Санцевич, В. І. Стрельський); за змістом (В. С. Голубцов).

Важливу увагу дослідники-джерелознавці надавали питанням наукової критики мемуарних джерел. Так, К. М. Бестужев-Рюмін, С. А. Нікітін, Г. В. Стрельський та О. О. Курносів виділяли прийоми зовнішньої та внутрішньої критики мемуарів; М. А. Варшавчик наголошував на необхідності визначення особи мемуариста (походження, віку, особливостей характеру, ступеня участі в описуваних подіях тощо); В. С. Голубцов, О. О. Курносів, В. І. Войцехівська — встановлення джерел авторської інформованості та причин їх застосування, визначення часу, місця та мети написання мемуарів; О. О. Курносів — застосування прийомів логічного, текстологічного та порівняльного аналізу.

Із теоретичних проблем мемуаристики, на наш погляд, найменш розробленою є проблема виокремлення узагальнюючого критерію еволюції мемуарних джерел. Серед російських дослідників її розробляли С. С. Мінц, А. Г. Тартаковський, М. Ф. Румянцева. На думку С. С. Мінц, в основі класифікації й еволюції мемуарних джерел лежить ознака, що враховує єдність суспільного та індивідуального в структурі особистості і виділяє в суб'єктивній природі мемуарів суспільно обумовлені характеристики. А. Г. Тартаковський таким критерієм вважає первинну соціальну функцію мемуарів (історична самосвідомість особистості). М. Ф. Румянцева, розглядаючи еволюцію мемуарів, наголошує на тенденції посилення коекзистенціальних зв'язків мемуариста у порівнянні з еволюційними. Українські дослідники (Іван Кревецький, Дмитро Дорошенко, Іван Крип'якевич, Іван Огієнко, Ілля Борщак, Осип Назарук) в питаннях виокремлення історичних етапів української мемуаристики чітко притримувалися позицій тісного зв'язку їх із національним рухом. Загалом, українська історіографія більше уваги приділяє дослідженню конкретних хронологічно-тематичних комплексів мемуарної літератури, залишаючи розробку загальних теоретичних підходів щодо мемуарів своїм наступникам.

Підсумовуючи результати нашого дослідження, можемо твердити, що проведений аналіз праць учених-джерелознавців доводить наступне:

- мемуари на теренах Росії та України виникли при переході від середніх віків до нового часу і стали важливим компонентом загального історико-культурного процесу;
- окремі риси мемуарної літератури були притаманні й більш раннім історичним періодам (так звані «криптомемуари» – літописи, діаріуши, есе, сповіді, життя);
- основним критерієм еволюції мемуаристики є історична та національна самосвідомість особи;
- визначальною рисою мемуарів як історичного джерела є їх суб'єктивізм, що обумовлюється специфічним (суто індивідуальним) походженням;
- суб'єктивне походження мемуарів робить їх незамінним джерелом для біографічних і просопографічних досліджень;
- мемуари є особливим, емпіричним і до певної міри теоретичним джерелом, що несе в собі цінний культурологічний матеріал (що неможливо знайти в інших джерелах), який є не-

замінним при дослідженні ментальності тієї чи іншої епохи, групи людей, окремої особи.

Серед завдань мемуаристики на сучасному етапі на першому місці стоїть розробка методологічних і методичних проблем використання мемуарів у наукових дослідженнях; пошук і наукова атрибуція неопублікованих мемуарів; створення зведеного каталогу опублікованих і неопублікованих мемуарів. З погляду біографічного джерелознавства нагальною є потреба створення бібліографічного реєстру щоденників, біографічних та автобіографічних мемуарів. Виконання цих задач дасть змогу ввести до наукового обігу значний масив цінної історичної та біографічної інформації.

1. *Бестужев-Рюмин, К.* Русская история [Текст] / К. Бестужев-Рюмин. – СПб., 1872. – Т. 1. – 480, II с.
2. *Богдашина, О. М.* Джерелознавство історії України : теорія, методика, історія [Текст] : навч.-метод. посіб. / О. М. Богдашина. – Х. : Тарбут Лаам, 2005. – 192 с.
3. *Воронов, В. І.* Джерелознавство історії України [Текст] : курс лекцій / В. І. Воронов. – Д. : Вид. Дніпропетров. ун-ту, 2003. – 336 с.
4. *Борщак, І.* Діарій Пилипа Орлика [Текст] / Ілля Борщак // *Стара Україна*. – Л., 1924. – Вип. 9–10. – С. 134–136.
5. *Варшавчик, М. А.* Источниковедение истории КПСС [Текст] / М. А. Варшавчик. – М., 1989. – 224 с.
6. *Веріго, І. М.* Літературні мемуари 20–30-х рр. ХХ століття. Принципи художньої організації матеріалу [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : / І. М. Веріго. – Д., 2003. – 16 с.
7. *Войцехівська, І.* Мемуаристика [Текст] / І. Войцехівська // Спец. істор. дисципліни / І. Н. Войцехівська, В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко та ін. – К. : Либідь, 2008. – С. 359–366.
8. *Гавриш, І. П.* Творчість М. Цуканової (проза, драматургія, мемуари) [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук. / І. П. Гавриш. – Х., 2007. – 19 с.
9. *Гелис, И.* Как надо писать воспоминания [Текст] : (методолог. очерк) / И. Гелис // *Пролетарская революция*. – 1925. – № 7. – С. 197–212.
10. *Голубцов, В. С.* К вопросу о научных принципах переиздания мемуарной литературы [Текст] / В. С. Голубцов // *Источниковедение ист. советского о-ва / АН СССР, Ин-т истории СССР ; отв. ред. Д. А. Чугаев*. – М. : Наука, 1968. – Вип. 2. – С. 367–388.
11. *Голубцов, В. С.* Мемуары как источник по истории советского общества [Текст] / В. С. Голубцов. – М., 1970. – 115 с.
12. *Горобець, В. Й.* Діаріуші – визначні пам'ятки української писемності XVIII ст. [Текст] / В. Й. Горобець // *Іст. джерела та їх використання*. – К. : Наук. думка, 1972. – Вип. 7. – С. 102–114.
13. *Деревнина, Л. И.* О термине «мемуары» и классификации мемуарных источников (историография вопроса) [Текст] /

- Л. И. Деревнина // Вопросы архивоведения. – 1963. – №. 4. – С. 32–38.
14. Джерелознавство історії України [Текст] : довідник : навч. посібник для студ. вузів / Я. Є. Боровський, М. Я. Варшавчик, І. Н. Войцехівська та ін. – К., 1998. – 211 с.
  15. *Дмитриев, С. С.* Мемуары, дневники, частная переписка первой половины XIX в. [Текст] / С. С. Дмитриев // Источниковедение истории СССР XIX – начала XX в. : учеб. пособие для ист. фак. / под ред. И. А. Федосова, И. И. Астафьева, И. Д. Ковальченко. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1970. – С. 346–429.
  16. *Дмитрієнко, М. Ф.* Джерела особового походження [Текст] / М. Ф. Дмитрієнко // Енцикл. історії України : в 5 т. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 2. – С. 374.
  17. *Довгопол, В. М.* Джерелознавство історії Української РСР [Текст] / В. М. Довгопол, М. А. Литвиненко, Р. Д. Лях ; за ред. Ф. П. Шевченка. – К., 1986. – 239 с.
  18. *Дорошенко, Д.* В справі видання мемуарів та листування [Текст] : (кілька уваг та дезидератів) / Д. Дорошенко // Стара Україна. – Л., 1924. – Вип. 9–10. – С. 139–142.
  19. *Дорошенко, Д. І.* Огляд української історіографії. Державна школа [Текст] : історія, політологія, право / Д. І. Дорошенко. – К. : Українознавство, 1996. – 256 с.
  20. *Єловських, У.* Загальнотеоретичні питання вивчення мемуарів як історичного джерела [Текст] : історіографія проблеми / Уляна Єловських // Спец. істор. дисципліни : питання теорії та практики. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2006. – № 13. – С. 152–161.
  21. История дореволюционной России в дневниках и воспоминаниях [Текст] : анот. указ. / науч. рук., ред. и введ. П. А. Зайончковский ; Гос. б-ка СССР им. В. И. Ленина ; Гос. публ. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. – М. : Книга, 1976. – Т. 1. – 301 с.
  22. Источниковедение : Теория. История. Метод. Источники российской истории [Текст] : учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по гуманитар. спец. / И. Н. Данилевский, В. В. Кабанов, О. М. Медушевская, М. Ф. Румянцева ; Рос. гос. гуманитарный ун-т ; Ин-т «Открытое общество». – М. : РГГУ, 2000. – 701с.
  23. *Іващенко, В. Ю.* Дослідження теоретико-методологічних проблем мемуаристики в радянській історіографії [Текст] / В. Ю. Іващенко // Человек в истории и культуре : сб. науч. работ в честь 70-летия лауреата Гос. премии Украины, акад. РАЕН, проф., доктора ист. наук В. Н. Станко. – Одесса-Терновка, 2007. – С. 552–560.
  24. *Іващенко, В. Ю.* Мемуари професорів та студентів з історії Харківського університету XIX – початку XX століття [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук / В. Ю. Іващенко. – Д., 2004. – 17 с.
  25. *Іващенко, В. Ю.* Проблеми джерелознавчого аналізу мемуаристики в російській історіографії середини XIX – початку XX ст. [Текст] / В. Ю. Іващенко // Вісн. Хар. нац. ун-ту. Історія. – 2007. – № 762, вип. 39. – С. 208–216.
  26. *Калинович, І.* Українська мемуаристика 1914–1924 р. [Текст] : (бібліогр. реєстр) / Іван Калинович // Стара Україна. – Л., 1924. – Вип. 9–10. – С. 145–150.

27. Ковальський, Н. П. Источниковедение истории Украины XVI-XVII вв. [Текст] / Н. П. Ковальський. - Д. : ДГУ, 1978. - 115 с.
28. Кони, А. Ф. Психология и свидетельские показания [Текст] / А. Ф. Кони // Новые идеи в философии. - М., 1913. - Вып. 9, ч. 1. - С. 67-102.
29. Конончук, І. М. Джерелознавство [Текст] : навч.-метод. посіб. / І. М. Конончук. - Ніжин : НДПУ ім. М. Гоголя, 2004. - 88 с.
30. Кривецький, І. Початки української мемуаристики. IX-XII ст. [Текст] : (зі зразками найстаріших укр. мемуарів) / Іван Кривецький // Стара Україна. - Л., 1924. - Вып. 9-10. - С. 120-126.
31. Кривецький, І. Спомини Ів. Федоровича про початки друкарства на Україні [Текст] / Іван Кривецький // Стара Україна. - Л., 1924. - Вып. 2-5. - С. 35-37.
32. Кривецький, І. Українська мемуаристика [Текст] : сучасний стан і значіння / Іван Кривецький ; П. Кривецький, І. Як писати мемуари [Текст] / Іван Кривецький, Осип Назарук. - Л., 1923.
33. Крип'якевич, І. Мемуари українців XVI-XVIII ст. [Текст] / Іван Крип'якевич // Стара Україна. - Л., 1924. - Вып. 9-10. - С. 126-132.
34. Курносів, А. А. Приемы внутренней критики мемуаров [Текст] : (воспоминания участников партизанского движения в период Великой Отечественной войны как ист. источник) / А. А. Курносів // Источниковедение. Теоретические и методические проблемы. - М., 1965. - С. 478-504.
35. Лапто-Данилевський, А. С. Методология истории [Текст] / А. С. Лапто-Данилевський. - М. : Территория будущего, 2006. - 622 с.
36. Литвиненко, М. А. Джерела історії України [Текст] / М. А. Литвиненко. - Х., 1970. - 204 с.
37. Макарчук, С. Писемні джерела з історії України [Текст] : курс лекцій / С. Макарчук. - Л. : Світ, 1999. - 352 с.
38. Малик, А. О. Мемуари як джерело до історії української революції (березень 1917 - квітень 1918 рр.) [Текст] : автореф. дис. ... канд. іст. наук / А. О. Малик. - Л., 1999. - 19 с.
39. Мемуари і мемуаристика [Текст] : [від редакції] // Стара Україна. - Л., 1924. - Вып. 9-10.
40. Мемуаристика [Текст] // Спец. ист. дисциплины : учеб. пособие / под ред. В. А. Замлинского, М. Ф. Дмитриенко. - К. : НМК ВО, 1992. - С. 190-200.
41. Марченко, М. І. Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.) [Текст] / М. І. Марченко. - К. : КГУ, 1959. - 258 с.
42. Маслюченко, Г. О. Художні мемуари та автобіографічна повість в українській літературі 90-х років XX століття [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Г. О. Маслюченко. - Д., 2004. - 18 с.
43. Минц, С. С. Об особенностях эволюции источников мемуарного характера [Текст] / С. С. Минц // История СССР. - 1979. - № 6. - С. 55-70.
44. Мицик, Ю. А. Джерела з історії національно-визвольної війни українського народу середини XVII століття [Текст] / Ю. А. Мицик. - Д. : ВПОП «Дніпро», 1996. - 262 с.
45. Мыцык, Ю. А. Записки иностранцев как источник по истории Украины (вторая половина XVI-XVII в.) [Текст] : учеб. пособие / Ю. А. Мыцык. - Д. : ДГУ, 1981. - ч. 1. - 76 с.

46. *Никитин, С. А.* Источниковедение истории СССР XIX века (до начала 90-х годов) [Текст] / С. А. Никитин ; ред . Ю. В. Готье. – М. : Соцэкгиз, 1940. – Т. 2. – 228 с.
47. *Покровский, М. Н.* От Истпарта [Текст] / М. Н. Покровский // Пролетарская революция. – 1921. – № 1. – С. 5–9.
48. *Румянцева, М. Ф.* Исторические источники XVIII – начала XX века [Текст] / М. Ф. Румянцева // Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории : учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по гуманит. спец. / И. Н. Данилевский, В. В. Кабанов, О. М. Медушевская, М. Ф. Румянцева ; рос. гос. гуманитарный ун-т ; Ин-т «Открытое общество». – М. : РГГУ, 2000. – С. 318–491.
49. *Санцевич, А. В.* Мемуарні джерела [Текст] / А. В. Санцевич // Джерелознавство з історії Української РСР 1917–1941. – К. : Вища шк., 1961. – 239 с.
50. *Санцевич, А. В.* Спогади і виступи про досвід роботи як історичне джерело [Текст] / А. В. Санцевич // Джерелознавство з історії Укр. РСР післявоєнного періоду (1945–1970). – К., 1972. – С. 108–140.
51. *Сиротина, И. Л.* Культурологическое источниковедение : проблема мемуаристики [Текст] / И. Л. Сиротина // Мат. междунар. науч. конф. (Санкт-Петербург, 18 мая 2001 г). – СПб. : Санкт-Петербург. филос. о-во, 2001.– Вып. 12. – С. 226–232.
52. Специальные исторические дисциплины [Текст] : учеб. пособие / под ред. В. А. Замлинского, М. Ф. Дмитриенко. – К. : НМК ВО, 1992. – 324 с.
53. *Стрельський, Г. В.* Великий Жовтень на Україні у спогадах сучасників [Текст] / Г. В. Стрельський. – К : Вища шк., 1989. – 62 с.
54. *Стрельський, Г. В.* Джерелознавство історії СРСР. Період імперіалізму [Текст] / Г. В. Стрельський. – К. : Рад. школа, 1958. – 480 с.
55. *Стрельський, Г. В.* Мемуары как источник изучения истории Великого Октября на Украине [Текст] / Г. В. Стрельський. – К. : Вища шк., 1978. – 136 с.
56. *Стрельський, Г. В.* Мемуари про Велику Жовтневу соціалістичну революцію на Україні і їх публікація в журналі «Літопис революції» [Текст] / Г. В. Стрельський // Вісник Київ. у-ту. – 1971. – № 13 – С. 29–34.
57. *Стрельський, Г. В.* Мемуари як джерело біографічних досліджень про учасників визвольних змагань в Україні (1917–1920) [Текст] / Г. В. Стрельський // Б-ка. Наука. Культура. Інформація : наук. праці НБУВ. – К., 1998. – Вип. 1. – С. 451–459.
58. *Стрельський, Г. В.* Січневе збройне повстання київських трудящих проти Центральної Ради 1918 р. у спогадах учасників [Текст] / Г. В. Стрельський // УІЖ. – 1973. – № 2. – С. 135–138.
59. *Тартаковский, А. Г.* 1812 год и русская мемуаристика. Опыт источниковедческого изучения [Текст] / А. Г. Тартаковский. – М. : Наука, 1980. – 312 с.
60. *Тартаковский, А. Г.* Русская мемуаристика XVIII – первой половины XIX века. От рукописи к книге [Текст] / А. Г. Тартаковский ; АН СССР, Ин-т истории СССР. – М. : Наука, 1991. – 286, [2] с.
61. *Тартаковский, А. Г.* Русская мемуаристика и историческое сознание XIX века [Текст] : / А. Г. Тартаковский ; РАН ; Ин-т рос. истории [Москва]. – М. : Археограф. центр, 1997. – 357 с.

62. 1812 год в воспоминаниях современников [Текст] / ред. А. Г. Тартаковский ; РАН ; Ин-т рос. истории. – М. : Наука, 1995. – 202 с.
63. Тихомиров, М. Н. Источниковедение истории СССР с древнейших времен до конца XVIII века [Текст] / М. Н. Тихомиров : ред. Ю. В. Готье. – М. : Соцэкгиз, 1940. – Т. 1. – 256 с.
64. Черноморский, М. Н. Источниковедение истории СССР. Советский период [Текст] / М. Н. Черноморский. – М., 1966. – 343 с.
65. Черноморский, М. Н. Мемуары как исторический источник [Текст] / М. Н. Черноморский. – М., 1959. – 80 с.
66. Черноморский, М. Н. Мемуары как источник по истории советского общества [Текст] / М. Н. Черноморский // Вопросы истории. – 1960. – № 12. – С. 53–71.
67. Черноморский, М. Н. Работа с мемуарами при изучении истории КПСС [Текст] / М. Н. Черноморский. – М., 1961. – 134 с.
68. Черноморский, М. Н. Работа над мемуарами при изучении истории КПСС [Текст] / М. Н. Черноморский. – М., 1965. – 135 с.
69. Чечулин, Н. Д. Мемуары, их значение и место в ряду исторических источников [Текст] / М. Д. Чечулин. – СПб., 1891. – 16 с.

Любовець Н. І. Вивчення мемуарів як історичного та біографічного джерела у вітчизняній та російській історіографії.

Ключові слова: мемуари, українська мемуаристика, історіографія, історичне та біографічне джерелознавство.

На основі аналізу існуючих джерел та історіографії мемуаристики встановлено, що мемуарна література сьогодні розглядається не лише як джерело фактичної інформації, а й як важливий чинник культурно-історичного процесу, пам'ятка суспільно-політичної думки епохи створення. У розвитку мемуаристики автор виділяє три етапи: сер. XIX – поч. XX ст.; 20-80 рр. XX ст.; сучасний етап – 90-ті рр. XX ст. – поч. XXI ст., що пов'язано зі суспільно-політичною ситуацією та змінами визначальних концептів у поглядах науковців щодо основних загальнотеоретичних питань вивчення мемуарів (класифікація мемуарів; наукова критика мемуарів (внутрішня та зовнішня); виділення основного критерію еволюції мемуаристики). Впродовж всіх зазначених етапів вивчення мемуарних джерел відбувалося у двох напрямках: фактичному (як джерела інформації про минуле) та культурологічному (як пам'ятки культури відповідної епохи). На першому етапі переважаючим був фактичний підхід. Проте найбільших успіхів у вивченні фактичного змісту мемуарних джерел досягла радянська історіографія (другий етап) в рамках якої вивчалися, переважно, питання класифікації мемуарів та прийомів їх наукової критики. На сучасному етапі спостерігається підвищення інтересу до культурологічного та еволюційного аспектів мемуаристики.

Lyubovets N. I. Study of memoirs as historic and biographic source in the national and Russian historiography.

Key words: memoirs, Ukrainian memoiristics, historiography, historic and biographic source study.

Basing on the analysis of existing sources and memoiristics historiography it was established, that memoir literature is seen today not only as the source of actual information, but also as an important factor of cultural and historical process, a document of social and political concepts of the epoch. The author defines three periods in the development of memoiristics: mid. XIX century – beginning of XX century; 20s-80s of XX century; modern phase of the 90-s of XX century – beginning of the XXI, which is connected with social and political situation and changes of determinative concepts in scientific views on the general theoretical issues of studying memoirs (memoirs classification; scientific criticism of memoirs (internal and external); defining the main criterion of memoiristics evolution). At all mentioned phases, memoir sources were studied in two main trends: actual (as a source of information about past times) and culturological (as cultural monument of the corresponding epoch). Actual approach predominated at the first phase. Still Soviet historiography (2nd phase) reached the best results in studying the actual content of memoir sources, mostly concentrating on the issues of memoirs classification and means of its scientific criticism. The modern phase is characterized by an increased interest towards culturological and evolutionary aspects of memoiristics.

Любовец Н. И. Изучение мемуаров как исторического и биографического источника в отечественной и русской историографии.

Ключевые слова: мемуары, украинская мемуаристика, историография, историческое и биографическое источниковедение.

На основе анализа существующих источников и историографии мемуаристики установлено, что мемуарная литература сегодня рассматривается не только как источник фактической информации, но и как важный фактор культурно-исторического процесса, документ общественно-политической мысли эпохи создания. В развитии мемуаристики автор выделяет три этапа: сер. XIX – нач. XX в.; 20-80 гг. XX в.; современный этап – 90-ые гг. XX в. – нач. XXI в., что связано с общественно-политической ситуацией и изменениями определяющих концептов во взглядах учёных относительно основных общетеоретических вопросов изучения мемуаров (классификация мемуаров; научная критика мемуаров (внутренняя и внешняя); выделение основного критерия эволюции мемуаристики). На протяжении всех отмеченных этапов изучение мемуарных источников происходило в двух направлениях: фактическом (как источники информации о прошлом) и культурологическом (как памятке культуры соответствующей эпохи). На первом этапе преобладающим был фактический подход. Однако наибольших успехов в изучении фактического содержания мемуарных источников достигла советская историография (второй этап) в рамках которой изучались, преимущественно, вопросы классификации мемуаров и приемов их научной критики. На современном этапе наблюдается повышение интереса к культурологическому и эволюционному аспектам мемуаристики.